

Conversa cun vello revoltado

XOSÉ MANUEL DEL CAÑO

Antón Tovar é un escritor de grande oficio, que construíu ao longo de corenta anos unha obra fecunda, densa e de indubidable calidade, sobreponéndose ás terribles enfermidades que o axexaron. A súa produción mereceu críticas diversas e encontradas. Ricardo Carballo Calero resaltou certas limitacións estilísticas nas primeiras entregas, pero tamén subliñou a súa valía literaria. X. L. Méndez Ferrín, malia recoñecer os méritos doutros libros, asinou a crítica máis demoledora, ao afirmar que en *Arredores* e *Non* mostraba "unha miseria de léxico". Esto propiciou que Tovar construíse o seu propio dicionario ideolóxico galego, para uso exclusivo, e que comezou a dar os froitos evidentes na publicación de *Calados esconxuros*. Despois escribiu varios poemarios máis, entre os que destaca polo coidado da forma *A nada destemida*.

Actuaron como valedores de Antonio Tovar Bobillo, Carlos Casares, Xesús Alonso Montero, Anxo Tarrío e Basilio Losada, ao salientar a sinceridade e autenticidade do seu sentimento poético. Tamén emitiron xuízos positivos sobre o autor Vicente Risco, Eduardo Blanco Amor, Herminio Barreiro, Bernardino Graña, Antón Risco, Matilde Lloria, Álvaro Cunqueiro, Manuel María, M. González Garcés e F. Xavier Carro. Malia a controversia que rodeou a publicación dos seus dous primeiros libros en galego, hoxe ningúén dubida de que Tovar é unha das principais voces poéticas da última metade do século XX.

O autor séntese prexudicado, literariamente, pola súa vinculación co Partido Comunista, que competía por un espazo político en Galicia co nacionalismo nos últimos anos do franquismo e nos primeiros da democracia. E tivo que pagar outras facturas por ser republicano, prosoviético, ateo e polas súas constantes recaídas na enfermidade que o golpeou brutalmente en repetidas ocasións. Pero abriuse camiño, amosando sólidos e renovados achados literarios.

Rebélome contra os dignatarios políticos e a globalización

—Vostede autodefinese coma "un vello revoltado". Iso quere dicir escéptico, decepcionado, desordenado, confuso, axitado, descrrido, que está un pouco de volta de todo, pero tamén rebelde, revolucionario, sublevado... ¿Contra que se rebela vostede?

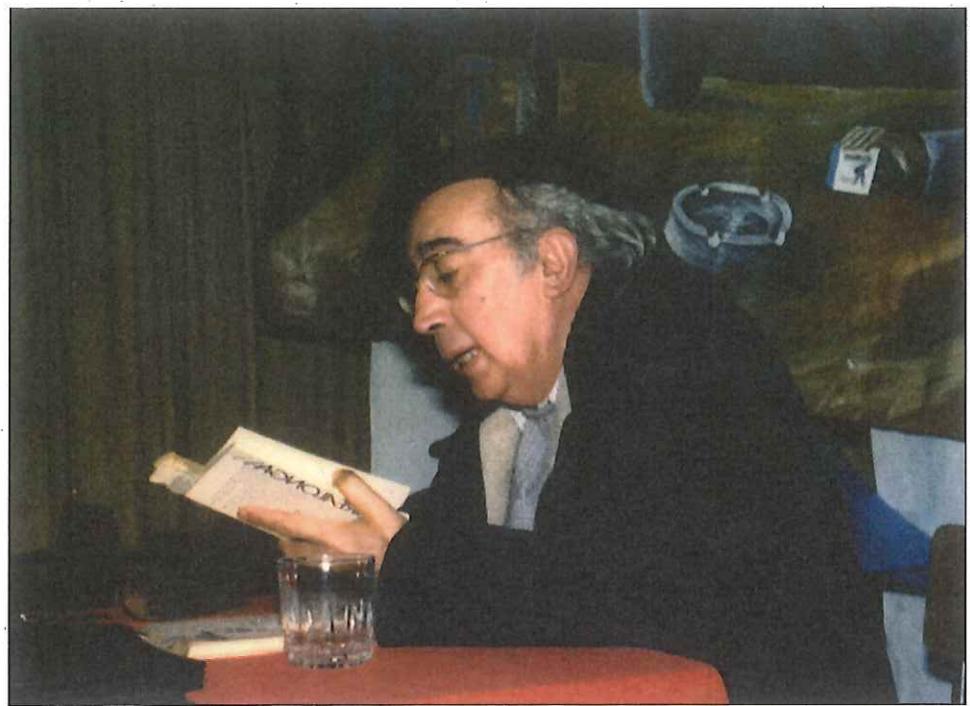
—Rebélome contra Deus, contra os dignatarios políticos e económicos, contra a globalización... Tamén mostro a miña fonda discrepancia coa crítica literaria, que non comparto. Uns escritores están moito más valorados do que merecen e outros non se consideran o suficiente.

—Antón Tovar Bobillo naceu na Pereira (Rairiz de Veiga), o 23 de outubro de 1921.

—O meu nacemento ocorreu, segundo me contaron os meus tíos, na Pereira... Ben, xa morreron, xa non queda ningúen, nin a miña nai, nin a tía Benita da Pereira (Rairiz de Veiga). Procuraba ir nos veráns á Pereira, ou polo Nadal, pero non collendo as datas principais, que as tiña aquí na Ponte... Viviamos no barrio da Ponte.

—A casa grande da Pereira hoxe está dividida en dúas partes. Xa estaba antes. Para ir á casa do tío Pepe e dos seus fillos torciase polas escaleiras á dereita. E despois víñala a parte da galería grande, que iso correspondía á casa da tía Benita. A tía Benita era a que me ensinaba a cama grande onde eu nacín, na que me pariu a miña nai. Parece que houbo moito interese por parte da avoa, a quen eu non coñecín, en que a miña nai tivese o parto na Pereira, para coidala. Interveu no parto o xinecólogo Peña Rei. Daquela non había, claro, sanatorios ou Seguridade Social. Entón levaron ao vello Peña Rei —pai do seu camarada, Manuel Peña Rei Bouzas—, que foi o que asistiu ao meu nacemento. A tía Benita era moi simpática. Cando se foi facendo vella, moi vella, encerrada quizais por outras persoas, xa se fixo un pouco antipática. Pero contábame moitas cosás. É ensinábamela a cama grande, do cuarto grande dos meus avós, onde durmía miña nai e onde me botou ao mundo.

—Pasou ali pouco tempo.

—Eu despois, de neno pequeno, de naipelo, praticamente non vivín na Pereira. Como meu pai era xefe de Correos e estaba destinado en Celanova, teñía memoria de diversos feitos e cousas dos anos que estivemos alí, na rúa San Roque, na que estaba a casa de Correos. Gardo os recordos da casña, que tiña dous pisos pequenos. No de arriba había unha gran terraza, e alí estaba comigo tomando o sol un can. Como non lembraba o seu nome, cando escribín o poema titulado "O can", incluído en *Arredores*, deille o nome de *Sil*. Pero ese é un invento. Eu fa a un colexió, cando tiña cinco ou seis anos, onde aprendín a ler. En fronte da nosa casa había unha fábrica de chocolate, unha chocolatería daquela época. Teñía lembranzas vaguísimas daquilo.

—*Vostede foi case dende o berce a Celanova.*

—Claro. Teñía recordos da miña infancia en Celanova. En cambio da Pereira primitiva non gardo recordo ningún.

—*¿Canto tempo pasaron en Celanova?*

—Seis anos e pico.

—*¿Durante ese tempo ou falar de Manuel Curros Enríquez?*

—Nada, a poesía de Curros Enríquez coñecina aos quince anos. Xa estábamos na Guerra Civil franquista, e non sei por que nas librerías da praza Maior quedaban restos..., un libro, no escaparate, de Curros Enríquez, *Aires da miña terra*, que eu mérquei e tiven moitos anos comigo.

—*Hai outros escenarios de infancia.*

—En Ourense vivía a miña avoa materna, que se chamaba Amalia. Queríame moito. E meus pais ás veces decidían que viñese pasar unha tempadía aquí a Ourense, na casa da miña tía María Tovar, coa que estaba a avoa. Era unha vellíña... Metfanme no coche de liña, a miña tía fáme esperar, para pasar tempadías curtas en Ourense.

—*Pode lembrar os seus pais?*

—No *Diario sen datas* falo deles, rapidamente, claro. Meu pai era un home alto, esguío, simpático, cariñoso. E miña nai, segundo me dixerón máis tarde, foi unha muller moi guapa. Pero claro, de rapaz eu non tifía coñecemento dese asunto.

—*Como eran de carácter?*

—O meu pai era más expresivo, comunicábase mellor con nós cá miña nai. A miña nai era más reservada. Centraba os seus sentimentos e a vida nas cousas familiares da casa e nos seus fillos, que pariu oito. Dous deles naceron en Celanova. Cando eu tiña cerca dos sete anos, destinaron ao meu pai a Ourense, á Ponte. Sobre unha casña

pequenina estaba a oficina, había un portal pequeneiro, pero para miñ era moi grande. E vivín naquela casinha, na Ponte, ata despois dos vinte anos. Agora escarallaron todo aquilo, claro. Xa non queda rastro. Estaba á beira do río. Cando medraba, nos invernos, praticamente chegaba ao balcón. Sobre esos tempos, teño feito diversas poesías, tanto en castelán —*El tren y las cosas*—, coma en galego. Aludo con frecuencia a esa casinha.

Unha costureira contábam me refráns, ditos e cancións que eu fá anotando

—¿Cales eran as datas especiais da familia?

—O Nadal. En *El tren y las cosas* hai unha poesía na que describo como era o noso Nadal caseño, familiar, dirixido polo meu pai. Cando faciamos o tren, fa eu á cabenza... Daquelas, un pouquiño máis adiante, entrou a Susa na casa, a criada, que era unha muller que viviu con nós trinta e tantos anos. Morreu en 1967. Tifía sesenta e tantos anos. Mói boa persoa.

—Fale un pouco dela.

—Escribín bastantes poesías sobre a Susa. Incluso lle dediquei o meu libro do ano 1967, *Non. Chamábase Xésusa Branco Fernández*, era de San Miguel do Campo, preto de Luíntra, e foise convertendo, lentamente, nunha peza fundamental da familia.

—Coma se fose unha segunda nai.

—Si, vivía con nós; era unha persoa máis da familia. Morreu na nosa casa. Cando xa só estaba eu solteiro, vivindo coa miña nai na casa do parque de San Lázaro, enfermou a Susa dunha doença de riles, para a que non había remedio. No libro *Diario sen datas* hai dúas ou tres páxinas nas que aparece a figura da Susa. A miñ, francamente, botáronme, obrigáronme a saír da Facenda pública, por enfermo. E aí relato como foi a causa. Hai unha conversa, co delegado do organismo, José María Laborda, que era de non sei que parte de Castela. Unha vez veume con esta conversa: “Dixéronme que ten unha criada enferma, que vive con vostedes. ¿Como non a mandan a un asilo?” Atreveuse a dicirme semellante barbáridade. Non sei quen lle foi co conto ese. Entón eu contesteille: “Si, teño a Susa, a criada familiar, que está mal, e morrerá, cando morra, na miña casa”. E a aquel enxendro ocorréuselle dicir: “Estou asombrado dos seus bos sentimientos”. Repliqueille: “Non teño que facer ningún esforzo para ter estes sentimientos. Non vou á misa nin comungo, pero son sentimientos humanos, naturais”.

—Vostedes son oito irmáns.

—Si, meus pais tiveron unha ringleira de fillos. Eu era o maior. Non me lembro dos seus nacementos. Mandábanme á casa da tía María e pasaba uns días con ela... Despois de miñ vén Manolo, que era funcionario da Facenda e agora está xubilado en Barcelona; Enrique (Quique) está casado e ten catro fillos, vive en Ourense; Xosé Luís traballa na Caixa de Aforros e tamén está xubilado, vive en Ourense; Pilar está casada, vive en Pontevedra e traballa en Agricultura; e Santiago, que era o más pequenín. Naceu cando eu estaba no noviciado en Salamanca, no ano corenta. Vive en Alcalá de Henares. Morreron dúas irmás, María Amalia e Raquel. Cando morreu María Amalia fun a San Sebastián. Estaba alí o marido. Era funcionario de Agricultura. Vivira durante unha tempada en Ourense. E tamén desapareceu Raquel. Nós chamabamoslle Chita. Atopárona morta na cama na súa casa de Madrid. Hai un soneto en *A nada destemida* na que eu fago unha relación cos nomes dos desaparecidos, incluída Susa. E logo, como despois de escribir ese soneto ocorreu a defunción de Raquel, ao pé do poema poño unha notiña falando dela. E quedamos seis.

—¿Que tal se levaban?

—Daquelas, ben.

—Xogaban ao fútbol?

—Xogabamos no portal cunha pelota [risas]. A casa da Ponte ten para miñ gratos recordos. E a medida que eu medraba, fa con frecuencia á Pereira. Paseaba moito polo campo. Cando fun iniciándome nas cousas literarias, tifía comigo unha libretiña. Había unha costureira que me contaba refráns, ditos e cancións. Eu fá anotando. Os lugares preferidos das casas da Pereira eran dous. Un, a lareira á noite. Alí estaban o Manuel, que morreu hai moitos anos, o tío Pepe, a criada vella e os primos. Estaba-

mos sentados nos escanos, ao redor do lume. Era un lugar especial. E había outro dentro da casa. Era o comercio do tío Pepe. Aquel comercio viña dos meus avós. Herdárao, claro, Pepe Bobillo. Eu sentábame alí nun banco longo, no que tamén se sentaban os paisanos, cando viñan á tardíña, dos traballos do campo, e contaban cousas. Bebían o seu neto de viño. Durante a Guerra Civil, sempre viña algún contando que no alto do Forriolo apareceran dous ou tres homes mortos, asasinados. Todos os días había mortos. E claro, eu daquela non tiña opinión política. Eran os meus pais os que pensaban por mim. E os meus pais eran xente de dereitas, franquistas.

O abandono de Elvira fixo que recaese na miña vella enfermidade nerviosa

—Vostede aprendeu a ler en Celanova, despois estudou nos Salesianos, no instituto do Xardín...

—Comeci Filosofía e Letras na Universidade de Santiago, pero deixeíno. Enredéime nas faldras dos curas. Ingresei no noviciado dos xesuítas en Salamanca.

—Se vostede permanecese en Santiago, a súa vida sería outra?

—Si, sen dúbida. O libro sobre as desgrazas que lle ocorrían ás persoas que abandonaban a orde dos xesuítas tivo un efecto para mim demoledor. E diversas cousas máis.

—Recoñece que lle deu demasiada importancia a aquel texto? En certa forma, foi unha ironía, porque as ameazas do libro no seu caso convertéronse nunha realidade.

—Si, claro, pero as calamidades xa as sufría alí, antes de abandonar a compañía.

—Fale dos seus amores.

—Eu en realidade non fun moi moceiro. Ata os vinte e tantos anos ou trinta non andei mesturado coas mozas, porque tiña que soportar, aceptar e tratar de fuxir da enfermidade nerviosa que padecía. Non podía dedicarme a esas historias. Como ter, si, poñíamos que tiven tres noivas. No cincuenta e tantos, aos trinta anos, xurdíu a primeira relación con Charíño. Pasou rápido. Foi fugaz aquilo. Quedou o resto nunha elexía titulada “E ti non sabes nada”. Escribina en castelán, pero despois traducina ao galego, para a súa inclusión no poemario *Non*. Xa está viúva a pobre. Vive na Coru-

ña. Non a volvíñ ver máis. Era unha muller moi guapa, moi sosa, moi cristiá, non se deixaba bicar... [risas].

—¿Cal dos dous rompeu a relación?

—Cando lle dixen, eu teño que resolver un problema, de momento non pudo casar, a partir desa frase acabouse todo.

—¿É despois?

—Aos corenta anos houbo unha muller que vivía na parte do Monte Alegre, Chámabase Elvira. Eu leváballe vinte anos. Ela era unha rapaciña moi guapa, moi atractiva, coa que non debín de seguir, porque no mes de xaneiro de 1962 foise con outras compañías e abandonoume.

—Non foron ben as cousas.

—O noivado ese foi un fracaso terrible e unha perdición para mim. Escribín moitas poesías sobre esta mocía. Están recollidas en *La barca*. Fíxose unha edición reducida en Bilbao. E aparece tamén en *Antón Tovar Bobillo. Poesía en castellano (1955-1973)*, que recolle cinco libros: *Barro de ninguén*, *El tren y las cosas*, *El ladrido*, *La Lanzada y La barca*.

—Daquela mérerceu a pena o noivado. Tivo unha parte de tormento sentimental, pero foi fecundo no eido literario.

—Non mereceu a pena. Causoume moito mal. Eu pensei que podía superar ese abandono, pero non puiden, recaín na miña lonxana enfermidade nerviosa. Foi terrible. Reabriuse unha etapa pasada da miña vida.

—¿Durante o tempo que durou o noivado foi feliz?

—Nunca fun feliz. A situación era complicada. Xogou un pouco comigo. Influíron diferentes cousas, pero sobre todo a diferenza de idade... Eu leváballe vinte anos. Foi imposible... Iamos ao cine, ao café, a dar un paseo. Era unha rapaza moi sensual, moi bülideira. Púxenlle na dedicatoria: "A Elvira, aquel desvanecido / y viejo amor, / mi destrucción". Tucha [a súa muller, falecida recentemente] quedou molesta por esa dedicatoria.

—¿Era fogosa?

—Si, e moi guapa, moi falangueira, moi informal... E desapareceu, sen máis. Eu quedei sumido nunha fonda depresión. Non fun capaz de superar ese abandono.

—Atí foi onde Antón Tovar perdeu a inocencia, como di nun texto autobiográfico Celso Emilio Ferreiro do Emilínio?

—Non, era outra cousa. Daquelas había unha moral sexual... Deixaban chegar ata certo punto. Era ata bastante... Pero ela tiña un medio mozo, ou un mozo enteiro, en Pontevedra. Cando chegaba o entroido, ía ás festas a Pontevedra. En Semana Santa marchaba para Pontevedra. Casou no ano 1963 ou 1964. E eu coa miña enfermidade de ás costas. A historia dese amor desgraciado está fotografada poeticamente en *La barca*. E figurán algunas anécdotas dela en *Diario sin datas*.

López Nogueira propuxo que me fixesen a lobotomía prefrontal

—¿Como estalou a crise?

—Eu enfermei antes das festas de Reis, ao ver a parella: a Elvira co seu noivo. Quedei moi desilusionado. A partir de aí reproduciuse dun xeito terrible a miña antiga enfermidade: os nervios. Non pensaba que a cousa chegase a tanto. Eu estaba empregado na Facenda pública. Entrei no retorno da miña vella enfermidade, que non había forma de curar.

—Iso tivo graves consecuencias.

—No ano 1962, coincidindo coa miña caída de nervios polo abandono de Elvira, Galaxia publicou o libro *Arredores*. Estaba escrito hávila varios anos, esperando, e foi safrá á rúa cando non podía gozar del. Eu andaba peloteado, de médico en médico, de psiquiatra en psiquiatra, intentando recuperar a saúde, que era esencial. Fun paciente do vello Cabaleiro. En Santiago tamén estive en consulta do López Nogueira. Publicou un libro de ensaio en Galaxia en castelán que eu non tefio [*Dialéctica existencial y psicoanálisis*]. Era un home moi intelixente. Rematou suicidándose. O caso é que, no ano 63, propúxome... Era partidario de facerme a lobotomía prefrontal, a operación neurolóxica que consistía en atravesar cuns ferros o lóbulo central, co que se pro-

ducía un sosego, pero ao mesmo tempo o suxeito paciente da lobotomía quedaba inutilizado. Descubriu ese tipo de operación o premio Nobel de Fisioloxía e Medicina portugués Egas Moniz. Calmaba os enfermos, pero inutilizábaos, mentalmente. E foi López Ibor, o vello, o que decidiu que de lobotomía nada. Tampouco estaban por esas o Cabaleiro, nin o Troncoso nin ningún deles. E libereime desa barbaridade.

—*¿Como encarreirou vostede a súa vida a partir dese momento?*

—Enfermei en xaneiro do ano 1962. Iso descartouse en 1963. Non podía traballar na Facenda Pública, onde era funcionario por oposición. Levaba anos. E foi o principio dunha etapa que rematou no ano 1967 coa xubilación prematura. No *Diario sin datas* hai tres páxinas nas que me refiro a esa etapa...

—*¿Pódese chamar difícil ou tormentosa?*

—Non, non, terrible.

—*A primeira gran crise que tivo motivouna a morte de seu pai e a súa estancia no noviciado dos xesústas. ¿Sentíase perseguido pola idea de que sufriría mil desgrazas se abandonaba a orde?*

—Non, iso non era o que me producía a enfermidade. A doençá fá polo seu camiño. É o que chaman unha neurose obsesiva. Pasei dez anos con esa enfermidade enriba, de 1941 a 1951. Iso converteuse nunha doença nerviosa, que tiña que sufrir en solitario. Eu non me atrevía a contarlle a ninguén nada do que pasaba, porque pensaba que non me ían entender, íanse asustar e corría perigo... Tiña medo a que me pechasen nun manicomio ou algo así.

—*¿En que consiste?*

—Cando fun aos médicos aquí en Ourense e a Madrid, era o que chamaban eles unha neurose obsesiva. Metíase unha idea fixa na cabeza, que te come e que che impide facer calquera tipo de actividade. Eu naquela época non podía escribir nada, literariamente, e para traballar pasábaas putas.

—*¿Naquel momento, cal era a idea que o paralizaba?*

—Ben, deixalo... Os médicos chamábanlle obsesións.

—*Tíñan algo que ver coa relixión?*

—Non, a relixión non constituía unha obsesión maligna, era unha preocupación, da que me fun liberando pouco a pouco. A medida que saín da enfermidade, puiden arredarme da miña educación, que me levou a meterme na boca do lobo. ¿Dás-te conta?

—*Na segunda crise, cando o abandonou Elvira en 1962, dominábao a mesma idea; a que orixinou a enfermidade no ano 41?*

—Terminou reconstruíndose outra vez a vella enfermidade. Eu caín primeiro nunha terrible sensación de impotencia. Pensei que podía resolvela por mí mesmo, pero non, reapareceu a antiga enfermidade, coa mesma obsesión.

—*De 1962 a 1967 abandona a actividade literaria.*

—Non escribín nada.

—*E pouco despois aparece Tucha na súa vida.*

—Precisamente cando me xubilo. Paso o ano 1967 enteiro mellorando, porque a miña enfermidade agravárase coa posición que tomaran cara a

Antón Tovar coa súa dona, Tucha

min na Facenda pública. Querían xubilarme, e ao carallo. Desde Madrid mandáronlle unha circular aos delegados pedíndolle que fixesen unha especie de clasificación de enfermos recuperables e enfermos non recuperables. E eles, pola súa conta, clasificáronme como enfermo non recuperable. Gobernaban os do Opus. Por outra parte, por detrás, había unha funcionaria, que estaba fóra de Galicia e pretendía ocupar o meu posto. O delegado presionábame. Todo iso está explicado, un pouco, no *Diario sin datas*. E como a miña situación empeoraba, o Cabaleiro decidiu que presentase a miña renuncia. E entón empecé a mellorar.

Meu irmán era un tío disparatado, sentíase orgulloso de estar no Opus

—*Vostede debatía con Tucha o aspecto relixioso, tendo en conta que ela era crente?*

—Non. Cando casamos, íamos á misa á catedral, pero eu sentaba e non facía outra cousa máis ca estar sentado. Non me levantaba, nin me axeonllaba, nin rezaba nin nada. Entón a ela iso molestáballe. E un domingo, díxenlle: “¿Non imos á misa?” E respondeume: “Non, ti non vés, eu agora vou á misa soa. Ti impídesme rezar. Posme nerviosa coa túa actitude”. Entón entendeu que o mellor era que ela fose por un camiño e eu por outro:

—*Tucha cedeu e renunciou a moitas cousas por vostede?*

—Ela seguiu sendo unha cristiá practicante. E aceptaba que eu fose diferente. Iso aprendérao do pai. Eu cando vin para a casa, despois de estar no Sanatorio do Carme, pedinlle á sobriña que puxese no meu despacho a imaxe da Purísima Concepción, ao lado das fotos de Tucha, porque lle tiña moita devoción.

—*Como definiría vostede a un ateo?*

—A palabra ateo significa ‘sen Deus’. É un home que cre que Deus non existe. A palabra Deus non significa nada. No *Diario íntimo dun vello revoltado* falo diso, entre outras cousas.

—*Como foi evolucionando de cara a esa postura?*

—En min influíron moito as lecturas sucesivas que fixen da Biblia, do Antigo e Novo Testamento, e logo as interpretacións dos estudos: *Historia do cristianismo antiguo*, do profesor da Sorbona Charles Guignebert; *O nacemento do purgatorio*, de Jacques Le Goff; *É verdadeiro o cristianismo?*, de Michel Arnheim. No *Diario íntimo dun vello revoltado* hai un apartado que se titula “Pascal, Cristo e outros tatismos”.

—*Tivo uns custos moi altos para vostede o feito de ser ateo, más alá da ruptura cun dos seus irmáns?*

—Meu irmán era un tío disparatado, sentíase moi orgulloso de estar no Opus Dei, de ter moitos fillos de Deus, que non sei cantos tivo, se dez ou once, e así como na primeira enfermidade me axudou moito, durante a crise mental que tivei no ano 1962, chegado o momento en que o delegado se propón botarme, el estaba na Facenda en Madrid e non fixo nada.

—*Por represalia á súa falta de relixiosidade?*

—Non, supoño que non foi por iso; non sería tan bárbaro... Meu irmán tiña un posto de xefe dunha sección na Facenda. Propuxeron que me trasladasen a min para o seu departamento, e el non quixo saber do asunto. Dicía que perigaba o seu cargo se eu me equivocaba. Ao carallo, que me defendese como puidese.

—*Volvamos á orixe: a enfermidade psíquica e todos os problemas empezaron para vostede vinte anos antes, cando morreu seu pai.*

—Eu saí dos Xesuítas, penso que en maio de 1941. Meu pai morrera o día 4 do mesmo mes. Enfermei. E decidiuse, entre o padre mestre Garrido, os outros padres e mais eu, que dada a miña situación, porque xa me puxera mal alí, que o deixase. Retornei para a casa da Ponte de Ourense quince ou vinte días despois da morte de meu pai. Vin eu só desde Salamanca, pola noite. Había que facer uns transbordos de trens. E cheguei aquí sen saber o que ía ser da miña vida. Instaleime na casería da Ponte. No tren oíñ unha conversa entre dous homes sobre o feito de buscar a vida a través de Maxisterio, de facerse mestre. Eu viña considerando o problema de buscar un traballo, para alimentar a tanta familia; eranmos oito irmáns. Daquela tiña dezanove anos, cumpría os vinte o día 23 de outubro. Entón falei coa miña nai, ela tiña corenta anos cando morreu meu pai, e a pobre estaba desolada. Eu era o maior. Atrás de min viñan Manolo, Quique..., ata chegar ao rapaciño,

Santiago. E meu pai, á parte de ser xefe de Correos, traballaba como comisionista. Á mafía estaba en Correos e á tarde dedicábase a visitar almacenistas, porque levaba varias representacións. E claro, esas comisións quedaran bastante abandonadas, desde que ingresara no hospital antituberculoso. Eu traballei de comisionista durante un período moi breve, por indicación da miña nai, pero aquilo era un fracaso. Estabamos nos anos da fame. Ia visitar a algúin almacenista de fariñas ou de alcohol, os que facían bebidas na Ponte, e recibíamne, pero non me compraban nada. Entón, por iniciativa propia, preparame durante un mes daquel verán para examinarme de mestre e sacar os dous cursos. Vicente Risco prestoume un caderno de apuntes de Historia da Pedagoxía, entre outras cousas. Tamén estudei Música. E saquei o título de mestre, pero nunca exercín.

No ano 1962 eu tiña na mesa de noite un frasco de Luminal

—Arredores non é só o título dun libro, senón un lema que lanza no comezo da súa actividade literaria en galego, que vai seguir toda a vida. Vostede converte en poesía a totalidade das cousas que o rodean, dende a habitación da casa grande da Pereira onde naceu, á lareira, o Furriolo, os cans e os grilos que tivo de rapaz, as mozas, o problema de Deus que o invade, as angustias e enfermidades...

—Fago poesía de todo o que hai ao meu arredor e dentro de mim...

—Pódese dicir que “o pensamento” que o aterroriza por veces, cando recae na crise mental ou nerviosa, disparouse pola súa estancia no internado, o libro que lle lerón, o medo a condenarse no inferno e a morte de seu pai, que o obrigaba a vostede a facerse cargo da familia, por ser o máis vello de oito irmáns?

—Si, a estancia no noviciado foi aterradora, terrible, con aquelas lecturas. E a morte de meu pai marcoume moito. Era enorme a responsabilidade que viña enriba de mim.

—Vostede estaba moi unido ao pai, pola súa comprensión e bondade?

—Si, cando morreu eu tiña dezanove anos. E a miña nai, como xa teño escrito, era unha muller valente e desvalida. E moi guapa, o que pasa é que eu non me daba conta.

—No relato “O pensamento”, incluído no libro A grande ilusión e outros contos, no que conta a súa estancia no psiquiátrico de Aravaca, dá a entender que a súa enfermidade de consistía en que confundía a realidade co pensamento e cos soños.

—Si, é o que chaman, máis ben, un pensamento de irrealidade: o mundo non existía, era un soño. E eu fotografío no relato titulado “O pensamento” catro meses que pasei no psiquiátrico de Aravaca.

—O seu non é un caso único, de escritor ou intelectual que ten este problema, hai outros moitos nomes asociados a doenças psíquicas.

—Houbo, sobre todo, os poetas suicidas. Eu descubrinos despois de soportar varias recaídas na enfermidade.

—En ocasións aparecen parelllos estos problemas e a xenialidade.

—Eu non me considero ningún xenio, iso desde logo, e se puidese escoller, decantárame por verme libre desas etapas e episodios da miña vida tan aterradores.

—¿Custoulle suor e esforzo transformar a dolor que soportou en literatura?

—Si, hai un período inicial, coincidindo coa miña primeira crise dos vinte anos, no que escribín textos e poesías que nunca vou publicar.

—Também se di que a boa literatura só se fai dende a adversidade, con raras excepcións.

—Algo diso hai. Parece que o ser humano ten maior facilidade para facer boa poesía desdén o sufrimento.

—¿Vostede pensou algunha vez no suicidio?

—Si.

—¿Cando?

—No ano 1962 eu tiña na mesa de noite un frasco dos grandes de Luminal, que fora mercar á farmacia coa idea de marchar desta vida. Daquela estaba moi mal. Pero claro, non tiven valor.

—¿Roldoulle algunha vez más pola cabeza esa idea?

—Non pensei máis no suicidio. Sobre todo, cando saín da Facenda, comecei unha vida tranquila, libre; mellorei moito. No ano 1967 empecei a traballar na librería Tanco, entrei tamén no Partido Comunista... ■